

EN ANINGSLÖS SUBVERSION

En undersökning av sexualitet, identitet och subversion i Margareta Subers roman *Charlie*.

JOHANNES BJÖRK

Paper i kvinnolitteratur, ht 2005
Litteraturvetenskapliga institutionen
vid Göteborgs universitet
Handledare: Anna Nordenstam

INNEHÅLL

1. Inledning.....	sid. 3
2. Bataille och erotik.....	sid. 3
3. Foucault – diskurser och erotik	sid. 4
4. Charlie	sid. 6
5. Fadern.....	sid. 8
6. Förslag till slutsatser.....	sid. 9
7. Litteratur.....	sid. 11

1. INLEDNING

Margareta Suber lät publicera sin debutroman *Charlie* 1932 på Bonniers.¹ Det är en kort roman om en ung kvinna, Charlie, och hennes sommar på en fashionabel badort någonstans i Europa. Romanen har varit så gott som bortglömd och nästan utvisad ur litteraturhistorien. En nyutgåva av boken utkom 2005, med förord av Birgitta Stenberg. Normal förlag, som stod för utgivningen, gav samtidigt ut Radclyffe Halls roman *Ensamhetens Brunn*, vilken *Charlie* inte sällan jämförs med. Nordisk kvinnolitteraturhistoria har dock tagit med Subers text i en presentation av lesbisk litteratur, den mörka gåtan. Jag tror dock det är farligt att med emfas framhålla *Charlie* som en lesbisk roman.

På det tidigare forskningsplanet är det tunt. Corinna Müller har vid Södertörns högskola skrivit en uppsats om kvinnlig homosexualitet utifrån tre så kallade diskurser – dessa i relation till den identitet som hon anser representeras i och med *Charlie* - nämligen (1) patologiseringens diskurs, (2) motståndets diskurs och (3) subversionens diskurs.² Kristina Fjelkestams pionjärstudie och tillika avhandling som behandlar romaner av och om kvinnor i mellankrigstidens Sverige, *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer*,³ erbjuder en bred och kontextualiserande analys av bland annat Subers *Charlie*. Fjelkestams text har gett god introduktion till de många begrepp (och förvirringen kring dem) som tilldelades modernismens ”nya kvinna”. Fjelkestams studie fokuserar huvudsakligen på kvinnans identitet i relation till samhällsliga strukturer, medan jag ämnar uppehålla mig kring något som Fjelkestam bara i förbigående berör, nämligen dotterns förnekande av faderns lag. Jag skall försöka närma mig detta genom att studera *Charlie* och vad jag vill kalla den rena passionen. Jag kommer använda mig av Michel Foucaults diskursiva analyser kring sexualitetens historia, samt Georges Batailles idéer om *det Onda* och erotiken.

2. BATAILLE OCH EROTIKEN

Den franske litteraturkritikern, filosofen och bibliotekarien Georges Bataille behandlar passionen i två böcker, nämligen *Eroticism*⁴ samt *Litteraturen och det onda*.⁵

¹ Margareta Suber, *Charlie*, Stockholm 2005 (1932).

² Corinna Müller, *Sjukt, naturligt eller modernt – tre sätt att se på kvinnlig homosexualitet, en läsning av Margareta Subers roman Charlie (1932)*, C-uppsats vid Södertörns högskola, Vt. 2001.

³ Kristina Fjelkestam, *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer; modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*, Stockholm/Stehag 2002.

⁴ Georges Bataille, *Eroticism*, London, 2001 (1957).

⁵ Georges Bataille, *Litteraturen och det onda*, Stockholm/Stehag, 1996 (1957).

Bataille menar att erotiken är det som skiljer människans sexualitet från djurens.⁶ Den mänskliga erotiken tar vårt inre liv i beaktning, detta liv är dock betingat av externa artefakter. Dessa externa artefakter är konstruktioner av ett sociokulturellt slag och effekten av dem blir *tabu*. Överskridanden av dessa tabu innebär inte att handlingen dekonstruerar dem, snarare erkänner den dem - ”a transgression is not the same as a back-to-nature movement; it suspends a taboo without suppressing it.”⁷

I sin essä ”Emily Brontë”, hämtad från den senare boken, skriver Bataille att den sexuella utlösningen har ”sin grund i förnekandet av *jagets* isolering, ty jaget kan endast uppleva ett utsläckande av medvetandet om det överskrider sina egna gränser, går utanför sig själv i den fysiska förening där individens ensamhet upphör.”⁸

Bataille för i sin essä fram en idé om att *det Onda* är en av grundstenarna i människan, eftersom det är förbundet med döden som är en förutsättning för livet.⁹ Detta onda är inte en aktiv destruktiv vilja som individen utövar, utan en oundviklig del i människan som hon måste beakta och bejaka för att kunna förhålla sig till det så kallade *Goda*. Problematiken ligger dock i att de konventioner som anses som goda är ständiga produkter av den samhälleliga kontexten. Uttrycket för *det Onda* hos i människans passion, det som kastar sig mot konventioner och restriktioner, är våldsamheten. I längtan efter passionen finns en vilja till en utplåning av det egna jaget, därav sambandet med döden. Denna oundvikliga vilja gör att passionen alltid väger på gränsen till våldsamhet och vansinne.

3. FOUCAULT – DISKURSER, EROTIK OCH AFRODISIA

Den franske filosofen Michel Foucault har i texter som *Övervakning och straff*¹⁰ och *Sexualitetens historia*,¹¹ ett verk om tre band, utrett vilka maktens mekanismer är och hur de förhåller sig till individen. Foucaults grundtanke är att det institutionella utövar en makt över individen genom att konstruera *diskurser*. I socialt rumsliga sammanhang blir exempelvis stadsplanering och arkitektur viktiga diskurser för en utbredd kontroll av medborgaren. Exempel på diskurser som blir aktuella i och med en studie kring sexualitet/makt är psykologin, pedagogiken, moralen och medicinen, för att nämna några. Foucault menar att det finns en växelverkan mellan dessa diskursers vilja att veta (för att parafrasera på första bandet

⁶ Tills annat anges stöder jag mig på Bataille, *Eroticism*, sid. 29-39.

⁷ Ibid. sid. 36.

⁸ Bataille, *Litteraturen och det onda*, sid. 14.

⁹ Ibid. Sid. 25.

¹⁰ Michel Foucault, *Övervakning och straff*, Göteborg 1987 (1974)

¹¹ Michel Foucault, *Sexualitetens historia*, Göteborg, 2004 (1976, 1984, 1984)

i *Sexualitetens historia*) och individens tal om sexualiteten. Den drivande kraften ligger dock i det institutionellas intresse för individen. I och med att det monogama, heterosexuella äktenskapet – den borgerliga familjen – blev det dominerande mönstret, så skapades möjligheter för fler diskurser om mindre vanligt förekommande sexuella preferenser, exempelvis homosexualitet och barnsexualitet.

Vidare ställer Foucault upp två diskurser som försökt att nå sanningen kring sexualiteten, nämligen vad han kallar för *ars erotica* kontra *scientia sexualis*.¹² Den förstnämnda skall ha funnits i Kina, Japan, Indien, Rom och de arabisk-muslimska samhällena. Tanken om *ars erotica* är att sanningen om sexualiteten extraheras ”ur själva njutningen som utvunnits under utövandet och skördats i form av erfarenhet. Det är *inte i förhållande till någon absolut lag om det tillåtna och förbjudna*, det är inte med hänvisning till ett nyttighetskriterium som njutningen tas i beaktande, utan först och främst i förhållande till sig själv.”¹³ (min kursivering) I västerlandet har vi den dystra motsättningen till *ars erotica* – *scientia sexualis*. En diskurs som ”har utvecklat procedurer för att säga sanningen om könet, procedurer som i stort sett är anpassade till en form av makt-vetande, [...] nämligen bekännelsen.”¹⁴ Denna bekännelse har sin start i den medeltida bikten, och var då relaterad till kyrkans domäner, en religiös diskurs alltså. Detta *tal* – talet som en metod med vilken man kan försöka att nå sanningen – har därefter blivit det ledande tillvägagångssättet inom flertalet diskurser. I det antika Grekland sågs det som nu delats upp i tre fragment – handlingen, begäret och njutningen – som en helhet, som i egenskap av dynamisk, mångfacetterad och initierande varit svåråtkomlig för analys. Denna helhet kallas *afrodisia*.¹⁵ Kring *afrodisia* fanns inga moraliska dömanden angående huruvida homosexuella relationer var rätt eller fel, istället var det kring begreppen måttlighet och omåttlighet den kritiska diskussionen grep an (i andra bandet av *Sexualitetens historia* exemplifierar Foucault utförligt med gossekärleken och dess erotik). Genom att fragmentisera och polarisera det som utmärker ”den rena passionen” och *afrodisia* till en rad olika områden (diskurser) har den västerländska idéhistorien lyckats utveckla och systematiskt tillförskansa sig kunskap om de olika fragmenten, för att ha möjligheten att bedriva kontrollerande verksamhet. Sanningssökandet har blivit en egen *ars* i sig självt. De diskurser som bör aktualiseras i samband med *Charlie* får sägas vara psykologin/psykoanalysen samt arkitekturen (i form av visuell tillgänglighet). Det är detta tal om könet som producerats, nyanserats, effektiviserats samt eskalerat i och med de institutionella diskursernas kvantitativa ökning.

¹² Foucault, *Sexualitetens historia, band I: Viljan att veta*, sid. 75-89.

¹³ Ibid. sid. 75.

¹⁴ Ibid. sid 75.

¹⁵ Michel Foucault, *Sexualitetens historia band II: Njutningarnas bruk*, sid. 35-49.

4. CHARLIE

Att dåtidens moderna medelklasskvinnas livsmönster är något som Charlie anammat till fullo är frapperande i Subers text. Den unga kvinnan är hängiven flertalet nöjesrelaterade aktiviteter. Hon spenderar dagarna på stranden, kvällarna på restaurang, dit hon anländer i sin röda sportbil för att spela bridge och kasta sig med engelska uttryck som hämtade från första bästa film noir. Redan på romanens andra sida liknas Charlie med en tjuvpojke (s 10). På följande sida ursäktar sig Charlie för att hon inte är klädd för att gå på Casino. Hon bär då svarta byxor och en svart pyjamas med uppstående krage. Frisyren är slätt uppåtstruken och lämnar örat fritt (s 11). En frisyra som för associationerna till den klassiska herrfrisyrerna. Charlie själv uppehåller sig dock inte nämnvärt vid sitt klädval, och när det väl sker är det oftast med ett skämtsamt anslag. (sid. 11-12) Det är snarare Charlies självbild som får representera hennes våldsamma kast mot *det Goda*, den könskomplementära modellen som den framstår i sin performativitet. När väninnan Elisaweta står övergiven vid en vägkant kommer Charlie i sin sportbil och erbjuder henne skjuts. Charlie

satt vid ratten i lackröd mockajacka och mellan tänderna höll hon en otänd cigarett. Hon körde med hög fart och bromsade in bilen hänsynslöst hårt.

- Elisaweta – du ser ju faktiskt ut, som om du vore fastkedjad vid det där trädet. Skön jungfru, här kommer din riddare och löser dina bojar med ett hugg av sitt svärd – jump in!

Utvecklingen av Charlies självbild är ett succesivt framskridande genom hela texten. Men hennes identitet är aldrig konstituerad som *ett* subjekt, den är alltid färgad av omgivning och konstitueras inte sällan gentemot Saras person. I passionen uppger Charlie sitt autonoma subjekt för att införliva Sara i sig. Det är en passion så stark och obunden att den hela tiden spelar på gränsen mot vansinne och okontrollerbarhet. Tydligt exempel på detta är exempelvis när Charlie helt sonika kastar sin hund, Bobo, i ryggen på Sara. Också den mest intensiva kärleksförklaringen till Sara åtföljs av en passage vars emotionella lägen kastar sig mellan det ljuvliga och vansinnet:

Och med ungdomens förunderliga spännvidd på känslornas område slungade [Charlie] skräck och förtvivlan bakom sig och trädde ut i ett grällt flöde av extatisk hänförelse. [---]

Sara stod och såg på det slätkammade, mörka huvudet mot det vita örngottet. Med slutna ögon och darrande läppar låg Charlie där. Hon märkte en mörk skugga vid tinningen, som hon inte sett där förr, och ögonbrynen vara lätt sammandragna som i ett halvt uppgivet nödvärn mot en grym, påtvingad brådmognad. (sid. 67)

Citatet exemplifierar jagets kast mellan att erkänna eller ge upp sin passion som skulle vara konstituerad i ett erkännande av sig själv som ett och endast ett (helt) subjekt.

I fjortonde kapitlet visar Charlie, inför Martin och Nunna, att hon ännu inte helt identifierat sig med sin sexualitet/identitet, detta på grund av *det Goda*, den förnuftiga samhälleliga andan. Passagen är också en tydlig *prosification* av Baudelaires dikt ”La Albatros” från *Les Fleur du Mal*.¹⁶ Charlie jämför sig med en trollslända som ännu inte fått spricka ut ur sitt lilla fula skrump. Jämförelsen rymmer också en förskjutning mellan identitet och sexualitet:

œ Jo, jag var ett litet fult skrump, det var jag, men jag trodde hela tiden, att jag var en riktig trollslända, och när tiden äntligen kom, att jag skulle få vingar och komma ut i världen, så då först märkte jag, vilket fult litet kräk jag hela tiden hade varit. När jag arbetat mig ut ur mitt skal och skulle börja röra på mina vingar och flyga högt upp i luften, rakt emot solen, så upptäckte jag, att på mig hade det inte alls vuxit ut några vingar, jag kunde inte flyga som andra trollsländor, jag fick lov att kräla där på mina ynkliga ben, medan de riktiga trollsländorna flög ifrån mig. De förargades över mig, eller skämdes över mig eller hånade mig, var jag gick fram. (sid. 79)

Denna passage rymmer tre meningar. I den första och andra meningen är Charlie fokalisator och beskriver hur hon upplever sig själv. I metaforer låter hon suggerera att hon är nöjd med sin egen identitet, men beträffande hennes sexualitet är det annorlunda. Det rör sig inte om en uteslutande homosexuell identitet, det har vi fått veta tidigare i texten, då hon talar om Bobby. (sid. 50) Vad det snarare handlar om är barndomens passion, den rena passionen som inte är begränsad av *det Goda*, förnuftiga. Den är inte utsatt för restriktioner kring sexualiteten, den har inte blivit påtvingad någon *heterosexuell matrix*; den är en impulsiv akt -

¹⁶ Charles Baudelaire, *Det ondas blommor*, Stockholm 2002 (1857), sid. 29. Se appendix.

utmärkande för barndomen eller passionen – det finns ”ingen systematisk strävan: nedbrytningen av gränser sker passivt och inte som resultat av en medveten viljeanstängning.”¹⁷ I passagens tredje och sista mening förflyttas fokaliseringen från Charlie till några okända ”de” (Charlie är fortfarande berättare) som låter berätta att den sexualitet (och därmed indirekt också Charlies identitet) som Charlie representerar inte är rekorderlig. Dessa okända ”de” blir representanter för de institutionella instanser som i texten framstår som repressiva gentemot Charlies integritet – filosofen Weininger vars sexistiska, rasistiska och antisemitiska bok *Sex and Character*¹⁸ hade stort inflytande på sin samtid (exempelvis Freud); det borgerliga näringslivet med den patriarkala successionsordningen; den arkitektur som fungerar i syfte för övervakning, i texten representerad av ”dubletten”.

5. FADERN

Charlies far, direktör Ramm, spelar gentemot två av textens koder, nämligen den religiösa och den sociokulturella. I form av fadersgestalt konnoterar han ett religiöst anslag i samklang med textens narrativa framåtskridande, där det refereras till Herren och skaparen, (sid. 18 och 98.) den patriarkala traditionens mest tydliga och uråldriga symboler. Den sociokulturella koden berör Charlies far i egenskap av direktör. Han blir en bild för det borgerliga näringslivet och för överhuvudet i familjen. Dessa institutionella diskurser förs samman då vi får veta att det vilar en ”air av trygg storbürgerlighet, av gamla säkra affärsförbindelser och god tradition. I denna miljö var Ludvig Ramm förankrad, där hade hans far placerat honom som sin efterträdare, och där skulle hans son sitta efter honom.”¹⁹ Ludvig Ramms relation till sin son är god, han vet att denne kommer bli hans efterträdare och han anser att det är ”ruter i pojken.” (sid. 32) Men med dottern Charlie har han dock en mer problemfylld relation, ”han undverk gärna att i tankarna umgås med henne. Det gjorde honom osäker och nervös.” (sid. 32) Istället är det en kontrollerande handling han skall göra för att befästa sin självbild som fadersgestalt: ”Förbanna mig skulle hon inte få känna på, att hon var hans dotter istället för att slänga omkring med kreti och pleti, utlänningar och kvasikonstnärer, vars bekantskap han betackade sig för.” (sid. 32)

Direktör Ramm anländer till den fashionabla badorten. Han finner att Charlie bokat honom ett enkelrum med ursikten att dubletten de bebodde året innan var upptagen. När denna Charlies lögn uppdragas låter direktör Ramm hotellets personal förflytta så väl Charlies

¹⁷Bataille, *Litteraturen och det onda*, sid. 23

¹⁸Otto Weininger, *Sex and character (Geslecht und charakter)*, New York 2003 (1906).

¹⁹Suber, sid. 29.

och hans egna tillhörigheter till dubbletten. Fadern låter inte straffa Charlie, i direkt fysisk bemärkelse, för att hon ljugit för honom. Istället umgås han mer med henne, han gör ”sig beroende av henne i tusen småting, vilket pressade henne till en ständig närvaro med honom.” (sid. 47) Detta blir en tydlig bild för den ”mildring” av straffen som varit ett genomgående mönster i vår historia sedan 1760-talet. Det är inte längre kroppen som straffas, utan själen.²⁰ I och med att pryglan, våldet och blodet lämnar fältet startas ett skuggspel, röster utan ansikte utmäter straffen som minskat i sin påtagliga intensitet.²¹ Övervakningen blir straffet. Maktpositionen skaffar sig ett allseende öga och ett känsligt öra, som skall utlösa ett erkännande och samvete hos sitt objekt, i vårt fall Charlie. Också dubbletten blir bilden för detta. Direktör Ramm är mycket angelägen om att lämna dörren mellan de båda rummen öppen nattetid. Oavsett om han sover eller inte så blir tanken på den eventuella övervakningen ständigt närvarande för Charlie.²² Direktör Ramm får representera en i mångt och mycket traditionsbunden fader som inte kan acceptera sin dotters till konventionerna obundna identitet och sexualitet. Genom att på det performativa planet tala i ett raljerande och distanserat läge (vid offentliga tillställningar); klä sig ”manligt”; ha intressen på ett traditionellt manligt verksamhetsområde, som bilsport, konnoterar direktör Ramms associationer att hans dotter rör sig utanför det mönster som det borgerliga näringslivet erkänner för en dotters uppförande i förhållande till sin fader. Detta upprör honom och hon brister i vad han anser vara ”en av de mest mänskliga av känslor – dotterskärleken.” (sid. 36)

6. FÖRSLAG TILL SLUTSATSER

I Foucaults diskursbegrepp finns en idé om att inga diskurser är solida, de kan alltid utsättas för störningar. En av de stora förtjänsterna i Margareta Subers roman *Charlie* är att visa på hur den monogama och heterosexuella borgerliga kärnfamiljen kan utsättas för dessa störningar. Faderns roll påverkas genom Charlies störningar från ett antal riktningar. (1) Ur ett socioekonomiskt perspektiv riktas fokus mot kärlekens obundenhet till nyttighetsprincipen. Kärleken hamnar utanför det näringsliv som är tätt förbundet med kärnfamiljen. (2) Ur ett psykoanalytiskt perspektiv påverkas faderns position genom att dottern genom sitt spel med identitet kan röra sig från dotterns roll mot sonens i Freuds tanke om familjemönstret. (3) Genom att inte explicit tala om sin sexualitet, utan istället söka och återfinna sanningen inom *afrodisians* dynamiska helhet, har Charlie en möjlighet att nå de ”öppningar” som finns i

²⁰ Michel Foucault, *Övervakning och straff*, Lund 1987 (1974). Sid. 24.

²¹ *Ibid.*

²² Jämför med Jeremy Benthams arkitektoniska idé Panopticon, *Övervakning och straff*, sid. 228-266.

diskurserna och därmed omedvetet utöva den subversiva kraft som Bataille beskriver i och med barndomen och den rena passionen. Styrkan i denna rena passion ligger i att den inte uppehålla sig vid binära termer eller *tal* kring sexualitet, utan att den är innesluten i njutningen och sexualiteten.

7. LITTERATUR

Bataille, Georges, *Eroticism*, London 2001 (1962)

Bataille, Georges, *Litteraturen och det onda*, Stockholm/Stehag, 1992.

Baudelaire, Charles, *Det ondas blommor*, Stockholm, 2002, (1857)

Fjelkestam Kristina, *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer; modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*, Stockholm/Stehag 2002

Foucault, Michel, *Sexualitetens historia, band I: viljan att veta*, Göteborg, 2004 (1976)

Foucault, Michel, *Sexualitetens historia, band II: njutningarnas bruk*, Göteborg 2004 (1984)

Foucault, Michel, *Övervakning och straff*, Lund 1987 (1974)

Müller Corinna, *Sjukt, naturligt eller modernt – tre sätt att se på kvinnlig homosexualitet, en läsning av Margareta Subers roman Charlie (1932)*, C-uppsats vid Södertörns högskola, Vt. 2001

Suber, Margareta, *Charlie*, Stockholm 2005 (1932)

Weininger, Otto, *Sex and Character*, New York 2003 (1906)

APPENDIX

Charles Baudelaires dikt ”Albatrossen” (”La’albatros”), tolkad av Ingvar Björkesson, (ur *Det ondas blommor [Les Fleurs du Mal]* Stockholm 2002 [1857]):

Matrosar tar ibland för nöjes skull tillfånga
sydhavens albatrosser, stormfåglar som svävar
tyst över bittra djup och makligt under långa
resor som sällskap följer skeppens akterstävar.

När dessa konungar av högblå rymd man tvingar
på fartygsdäcket ner, de annars oförvägna,
då släpar de erbarmligt sina stora vita vingar
som åror på var sida, skrämnda och förlägna.

Den stolte flygaren, vad ovig nu och klen!
Vad löjligt ful, och nyss så ståtlig i det blå!
En sätter snuggan i hans näbb, och en på krumma ben
tar efter, haltande, den fångnes sätt att gå.

Poeten liknar molnens furste: skyttars pil,
orkaner ler han åt däruppe i sitt rike;
med jättevingarna på marken, i exil
bland skratt och hånfullt spe, är han en krymplings like.